

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

GRAIN SA
GRAAN SA

MATŠHE
2015

Bongnaga le ditlhohlo tše di re lebanego

Go begwa gore gonabjale palo ya baotledi ba dipese e feta ya balemi kua Amerika. Papišo ye mohlamongwe ga se ye e tlwaelegilego, eupša e dira gore motho a ipotšiše potšišo ye: “Seo se ka bonagalago pele ke sefe – mootledi wa pese yo a nyakago dijo, goba molemi yo a nyakago pese ye a ka e namelago?”

Karabo ya potšišo ye ntle le pelaelo ke mootledi yo swerwego ke tlala! Diyo ke senyakwa sa motheo sa motho yo mongwe le yo mongwe go no swana le oksitšene le boroko. Badudi ba lefase ba hloka dijo tše di fepago le batho ba bohlole ba ba šomago ka maatla go tšweletša dijo tše.

Naga ke mothopo wo o segetšwego mellwane, eupša mothopo wo o tlo nyakega go ya pele le gona o tlo hlaela go ya pele go ya ka moo batho atafalago. Boikarabelo mabapi le seo se diragalago nagengle bjona bo golela pele go ya ka moo tšweletšo ya dijo e godišwago nageng ye e fokotšegago. Batho ba nyaka naga ka lebaka lang? Mabaka a bohlokwa ke a mabedi:

1. Marobalo – felo fao motho a ka go bitšago gae, ke go re seripa sa naga fao motho a ka agago ntlo a dula ka khutšo le totego a na le tšohle tše di nyakegago, go swana le meetse, motlakase le tlhwekišo (sanitasi).
2. Tšweletšo – lefelo la go tšweletša dijo tša go iphediša le go hlola poelo. Ditiro tše di amago temo di tla akaretša tše di latelago:

Kgatišopaka ya Grain SA ya batšweletši ba ba hlabologago

Bala Ka Gare:

- 04 | Go bapatsa goba go se bapatshe...
- 06 | Boela go tša motheo
- 10 | Grain SA e boledišana le... Solomon Masango

3

KOKO JANE O RE...

Sehlang sa tšweletšo ya dibjalo tša selemo re be re amegile morerong wa go thuša balemi ba 855 ba ba tšweletšago go iphediša fela le gona ba hlokago methopo ye e swanetšego – re thušitše yo mongwe le mongwe go bjala lehea hektareng e tee. Balemi ba bohle ba lema nagakopanelo mme le ge naga ye e se ya bona, ba dumeletšwe go e diriša. Nneteng se ke boleng bja bolemi – bo ama tirišo ya naga. Go na le mehuta ye mmalwa ya bongnaga (*land tenure*) mme mehola le dipoelamorago tša yona e ka ahlaahlwa ka botlalo. Le ge go le bjalo, se bohlokwa ga se bongnaga, ke tirišo ya yona – naga ye e sa dirišwego ga e hole motho le gona ga e kgone go tiiša totodijo ya lapa goba ya setšhaba.

Go bolelwa kudu ka pušetšo le kamogo ya naga. Ye ga se kgang ya ka. Rena ba sehlopha sa tlhabollo sa Grain SA re šoma ka dipheho tša pušetšo ya naga – tirišo ya naga ke nthla ye bohlokwa ya bolemi. Le ge go le bjalo, naga e no ba nthla e tee malebana le bolemi – motho o hloka le tsebo ya go diriša naga yeo, metšhene ye e ka dirišwego le dinyakwapšalo (goba tšhelete ya go di reka). Ge dilo tše di sa hwetšagale, naga ga e kgone go dirišwa ka tshwanelo mme setšhaba sohle se tlo lahlegelwa – re tlo lahlegelwa ke dijo le tlhale, sebaka sa go tiiša ekonomi, le ge e ka ba kholofelo ya batho ya go ba balemi, seo se nyamišago ruri. Ge re nyaka gore temo e atlege, ga go na se sengwe ge e se go diriša maikemišetšo a a akaretšago (*holistic approach*) malebana le phetolo ya naga le tlhabollo ya balemi.

Go bonolo go thuša balemi ba ba tšweletšago go iphediša fela ge ba bapišwa le balemi ba bangwe, ka ge ba bjala hektare e tee fela mme ba kgona go humana tšhelete ya dinyakwapšalo (ba e boloka goba be e adima moo gae). Ba diriša ditlhamo tša seatla le enetši ya bona ka sebele go phetha mošomo. Balemi ba ba be ba kgotsofetše go buna tone e tee ya lehea hektareng yeo mme ba kgonne go fepa ba lapa la bona ngwaga ka moka – re bona le bona ba tiilo kgona go tšweletša dipuno tša ditone tše di fetago tše nne hektareng. Tlhoaho ya nnete ke balemi bao ba kgonago go diriša nagatemogo ye e fetago dihektare tše 50 – bona ba hloka dinyakwapšalo tša theko ye e fetago R300 000, yeo e sa akaretšego tirišometšhene. Tšhelete ye ga ba nayo le gona ga ba kgone go e adima. Ba ke balemi ba bafsa bao ba swanetšego go tiiša totodijo le ekonomi ya naga, fela ga ba kgone go dira selo.

Ke holofela gore ge re ka tšwela pele go tiiša kama- no ye botse le Kgoro ya Temo le Tlhabollo ya Dinagapo- laseng re tla kgona go rerišana tlhoaho ye kgolo ye.

Fokotša bohodu BJA DIRUIWA

Taba ye e hlorigo barui/balemi ke BOHODU BJA DIRUIWA. E ka ba kutso ya dikgomo, dinku, goba eng, bohodu bjo bo golela godimo. Morui o tlamagile go swaya diruiwa tša gagwe, mme godimo ga fao go bohlokwa kudu go bea seruiwa se sengwe le se sengwe nomoro yeo e ka thušago go se hlaola le go laola mohlape wa gago.

toga molaodi wa paale yoo re boletšego ka yena taodišwaneng ye e amago mmušo wo o sa hlokomelego balemi ka tshwanelo. Mahodu a tla lemoga seo o se dirago a tšhaba go utswa diruiwa tša gago. A tla bona gore o lemoga bohodu ka pejana mme ba šalwa morago.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go mariusg@mcgacc.co.za.

Boitemogelo bo bontšhitše gore go bohlokwa go bala diruiwa tša gago letšatši le letšatši. Ka tsela ye bohodu bo ka fokotšwa mme o ka fe-

Pula Imvula's Quote of the Month

*"I am not afraid of storms,
for I am learning
how to sail my ship."*

~ Louisa May Alcott

1 Bongnaga le ditlhohlo tše di re lebanego

- Boiphedišo – ke go re seripana se senyane sa naga, e ka ba nagakopanelo goba ye e hirwago, fao go ka bjalwago dibjalo tše di tšweletšago dijo, mohlamongwe le go rua diruiwa di se kae go phediša ba lapa; le
- Kgwebo – ke go re tšwetšopele ya bolemi go godiša tšweletšo ka nepo ya go rekišetša mebaraka ya gae le ya dinageng tša ka ntle. Nnete ke gore dipolasa di se kae tše kgolokgolo (*mega-farms*) tšeo ka tlwaelo di sepedišwago bjalo ka dikgwebo tša agri (*agri-businesses*), di tšweletša bontši bja dijo lefaseng mehlang yeno.

Balemi ba Afrika-Borwa le bona ba gapeletšwa ke mabaka go godiša dikgwebo tša bona. Go feta fao go thomile go ba bohlokwa go feta pele gore ba diriše nagatemo ye e swanelago tšweletšo ka botlalo go kgonthiša phologo ya bona. Bothata bja bontši bja balemi ke gore gantši ditshenyegelo malebana le tshepedišo ya naga yeo le tšweletšo go yona di feta mohola wa ditšweletšwa tšeo di tšweletšwago. Ke ka fao potšišo ye e lego bohlokwa go fetiša: “Na re tlišo dirang ka naga ye?” – ešitago le ge o hweditše naga go ya ka ye nngwe ya dikimi tša mmušo tša go swana le PLAS goba LRAD. Bjang le bjang go dula go le ditshenyegelo le maikarabelo ao a tlamago motho go bontšha ge eba ke yena molemi wa paale le gona yo a kgonago go sepediša kgwebo ye e atlegilego yeo e mo kgonthšago go tšwela pele nageng yeo. Se se ra gore o swanetše go kgona go lefa rente le ditshenyegelo malebana le tšweletšo, le ge e ka ba go dula a reka ditlhamo tše mpsha le go lefela dikaonafatšo tše dingwe tše di nyakegago polaseng ya gagwe. Melawana ya ka mehla ya kgwebo e ama le bolemi – ge o rekile naga wa palelwa ke go bušetša kadimo le tswalo ya yona go mokgatlo wa letlotlo o tla amogwa naga yeo ya rekišetšwa yo mongwe.

A re lebeleleng mathata a mangwe a ka mehla ao a amanago le bongnaga le tshepedišo ya nagatemo ye e swanelago tšweletšo ya ditšweletšwa tše di ka bapatšwago:

1. Naga e ka se no latšwa. Balemi ba tlamegile go gola tšehelele ka go diriša naga, ka fao ba swanetše go kgonthiša gore peo ya bona ya tšehelele ke yeo e ba holago.
2. Go bohlokwa go akanya ka kelohloko seo se tlogo dirwa nageng yeo. Nyakišišo ke karolo ye bohlokwa ya kgwebo ye e atlegilego. Bontši bja balemi bo dira tekanyo ya khuetšo ya tikologo (*environmental impact assessment (EIA)*) go kgonthiša ditiro tšeo di swanelago tikologo ya bona bokaone.
3. Molemi o swanetše go tšea dipheho mabapi le mekgwa ya tšweletšo yeo e swanetšego

go dirišwa le yeo e ka mo hlolelago poelo go phala ye mengwe.

4. Nyakišišo ya mebaraka e bohlokwa go hlo-mamiša katlego ya ditšweletšwa tša go fapa-fapana. Se se akaretša tlhophollo ya tše badiri ba di hlokago (dihlokwa) le tše ba di nyakago (dinyakwa) le ge e ka ba go akanya ditshepelo (*trends*) tša ka moso le maikemišetšo a mmušo.
5. **Tlhophollo ya ditshenyegelo e swanetšwe godirwa ka tlhokomelo. Se se akaretša ditshenyegelokakaretšo (*overhead costs*)** – ke go re ditshenyegelo tšeo di hlolegago bjang le bjang, ešitago le pele ga ge o thoma go bjala. Go feta fao motho o swanetše go lekanyetša **ditshenyegelothwii tša tšweletšo (*direct production costs*)** ka tlhokomelo, ke go re tšeo di amanago le merero ye o e akanyago, ke moka wa ipotšiša wa re: “Na go hlola poelo ka dikgwebo tše go a kgonega?”

Tše e no ba dintlha di se kae tše di swanetšego go elwa hloko ge o phetha go nyaka naga ya go hira goba ya go reka.

Ke nnete gore boiphedišo ka bolemi bo tlogo bo kgahlliša. Motho o kgona go itaola mme se se sepelelana le mehola le ditokelo tše mmalwa. Le ge go le bjalo, ditokelo tše di felegetšwa ke merwalo le maikarabelo a mmalwa, mme ke molemi a noši yo a ka ikarabelago. Lebaka ke gore polasa ka kakaretšo e laolwa ke molemi ka boyena mme mafelelong boikarabelo mabapi le katlego goba pholotšo ya kgwebo ya gagwe, ke bja gagwe ka botlalo, le ge diphošo di ka ba di dirilwe ke ba bangwe!

Melawana ye e selego ye bohlokwa yeo o se e lebalago

Molawana wa #1: Ila sekoloto – gantši ka moo o ka kgonago!

Gantši molemi ga a kgone go šoma ntle le sekoloto se se itšego, eupša go bohlokwa go elelwa gore kadimo ya tšehelele e ja tšehelele. Balemi ba bagolo ba mmalwa ba kile ba gapeletšwa go tlogela dipolasa tša bona ka ge ba šitilwe ke go bušetša dikoloto tša bona.

Molawana wa #2: Hlaola mmaraka wa gago pele ga ge o thoma go tšweletša

Badiri bao ba tlogo reka ditšweletšwa tša gago o tlo ba hwetša kae? Mmaraka o bokgole bjo bokae go tloga polaseng ya gago? Ditšweletšwa tša gago o tlo di boloka bjang mme poloko e tlo ba bokae? Ge o boloka mabele a gago bobolokelong o a lefa, na e tlo ba bokae? Beakanya leano le le tilego la papatšo pele ga nako.

“

Naga ke mothopo wo o segetšwego mellwane, eupša mothopo wo o tlo nyakega go ya pele le gona o tlo hlaela go ya pele go ya ka moo batho atafalago. Boikarabelo mabapi le seo se diragalago nagengle bjona bo golela pele go ya ka moo tšweletšo ya dijo e godišwago nageng ye e fokotšegago.

Molawana wa #3: Diriša naga ka moo go swanelago bokaone

Go bohlokwa go šoma ka go dirišana le tlhago. Dibjalo tše di melago gabotse mabakeng le mabung a tikologo ya gago di ka tšweletša dipheho tše di phalago tša dibjalo tše dingwe.

Molawana wa #4: Tšweletša ka phišego

Ka mantšu a bonolo re ka re o swanetše go rata seo o se dirago. Bolemi bo ra mošomo wo boima, diiri tše telele, gantši le poelo ye nnyane, ka fao balemi ba swanetše go gapša ke phišego, e sego tšehelele le tlwaelo fela.

Molawana wa #5: Ipeele dinepo tše di kgonegago

Bolemi ke morero wo o tšwelago pele ka go se kgaotše mme le ge molemi yo mongwe le yo mongwe a lala a lora metšhene ye mebotse ya sebjaalebjae ye e thušago go sepediša mešomo gabotse, go bohlokwa go ba le bopelotelele. Dilo ga di phethege ka ponyo ya leihlo!

Molawana wa #6: Bala. Botšiša dipotšišo. Neelana tsebo ya gago.

Gantši go bala ga se seo molemi a itshwenyago ka sona, eupša ke phošo ye kgolo go šaetša taba ye. Motho o swanetše go dula a itemoša ditshepelo tša sebjaalebjae le go ela ditheknolotši tše mpsha hloko. Botšiša ditsebi dipotšišo, ithute ka balemi ba bagolo bao ba nago le boitemogelo bjo bo tiilego mme ba dire baeletši ba gago. Ke moka neelana tše o di tsebago ka go se timane.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Jenny Mathews, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go jenjonmat@gmail.com.

GO BAPATŠA

goba go se bapatše...

Taodišwaneng ye e fetilego re boletše gore go bohlokwa go ela mmaraka hloko. Tšweletšo le papatšo ga se ditshepetšo tše pedi tše di kgaoganego bjalo ka moo ba bangwe ba gopolago; nnete ke gore ke tshpetšo e tee ye e tšwelelago ya go fihliša dimateriale tše di sa šongwago (*raw materials*) fao di holago modiri.

Re nepile ge re re selo sefe kapa sefe seo se sa nyakwego ke motho yo mongwe ga se a swanela go tšweletšwa. Mokgwa wa papatšo wo re o šomišago ke wa mmarakatokologo (*free market system*) woo o nyakago gore balemi ba rerišane le babapatši go rekiša ditšweletšwa tša bona ka thekišo ye kaone ye e kgonegago.

Tshelope ya papatšo e raragane le gona e tletše mareo a šele le dipatrone tše e sego tša ka mehla tša theko le thekišo (*buying and selling*). Ka baka la khuetšo ye e golago ya phadišano mebarakeng ya lefase, gammogo le dibaka tšeo di hlokwago ke theko le thekišo karolong ya Diphahlo tša Temo (*Agricultural Derivatives*) ya Kananyo ya Diphahlo ya Gauteng (*Johannesburg Stock Exchange (JSE)*), lehono go bohlokwa go feta pele gore molemi a tsebe dibaka tša papatšo le mekgwa ye e hwetšagalago ya go phetha thekišo (*pricing strategies*) ya ditšweletšwa tša gagwe.

Karolo ya JSE ye e boletšwego ka godimo ke seo re ka rego ke mmaraka wa diphahlo tša temo (*commodity derivatives market*) mme go akanywa gore ke sedirišwa se se kgontšhago sa go thuša batšweletši go laola dibaka tša papatšo le kgonagalokotsi malebana le thekišo (*price risk*) mebarakeng ya temo mono Afrika-Borwa. Kananyo (JSE) e kopanya barekiši le bareki mme e thea khumano ye e bonagalago ya thekišo (*transparent price discovery*). Dipapatšišano tšohle di lotegile le gona di tlišwa ke popego ya kananyo. Balemi ba ka šireletša (*hedge*) mabele a bona go lota thekišo

ye e rategago ka nako ye e rategago ka moso. Ka go dira bjalo ba ka itšhireletša go mebaraka ye e fetofetogago go swana le ge dithekišo (*spot prices*) di boela fase ka nako ya puno ge mebaraka e amogela mabele ka bontši go fetiša. Dikontraka tša ka moso (*future contracts*) di fela ka letšatšikgwedi le le itšego mme ka nako yeo moreki le morekiši ba tlamegile go hlompha kwano ye ba e tlišitšego.

Tlhalošo ya mareo a motheo a SAFEX

- Motšweletši a ka diriša **DIKONTRAKA TŠA KA MOSO** go šireletša mabele a gagwe go bofetogi bja dithekišo (*price volatility*). Kontraka ya ka moso e šupa gore motšweletši o dumela go rekišetša mmaraka ditone tše di itšego ka moso ka letšatšikgwedi le le itšego leo go kwanwego ka lona. Nneteng se se ra gore motšweletši o rekiša lehea leo a akanyago go le tšweletša ka thekišo ye e phethwago pele ga nako. O tlamegile go phethagatša kholofetšo ya gagwe ya go tliša ditone tšeo a di tšhepišitšego le ge go ka direga eng.
- Sedirišwa se sengwe sa papatšo ke **KGETHO** (*option*). Mehuta ye mebedi ya kgetho papatšong ya **SAFEX ke KGETHO YA "CALL"** (*call option*) le **KGETHO YA "PUT"** (*put option*).
- **KGETHO YA "CALL"** e fa moreki tokelo ya go reka lehea ka moso ka theko ye e phethilwego pele ga nako. **KGETHO YA "PUT"** yona e fa moreki tokelo ya go rekiša lehea ka moso ka thekišo ye e phethilwego pele ga nako. Dikgetho tše di dirišwa go šireletša batšweletši go ditheko/dithekišo tše di fetofetogago.
- Dikgetho tša "call" di šireletša batšweletšamabele go ditheko/dithekišo tša ka moso tše di namelelago. Ge batšweletšamabele/barekiši ba reka dikgetho tša "call" morago ga ge ba rekišitše mabele kheše, ba ipha sebaka sa go humana poelo ge dithekišo tša ka moso tša mabele di namelela. Dikgetho tša "put" di

thea tšhireletšo go dithekišo tša ka moso tša mabele tše di theogago.

- Mmaraka o bapatša ka mafolofolo letšatši le letšatši mo bekeng go tloga ka 9h00 go fihla mosegare. Motho a ka bogela tshelope ya mmaraka motsotso ka motsotso inthanetheng. Le ge go le bjalo, batšweletši ka tlwaelo ba diriša **MMADITSELA** (*broker*) go phetha tlhophollo ye e tsenelelago ya mmaraka le go tšea diphetho tše di lebanego legatong la bona. Go bohlokwa gape gore bakgathatema bohle ba ele tshelope ya dithekišo tša mabele hloko mmarakeng wa diphahlo tša temo (*derivatives market*) wa Amerika, e lego Lekgotla la Papatšo la Chicago (*The Chicago Board of Trade (CBT)*). Re huetšwa kudu ke tshelope ya dithekišo tša mabele kua Amerika, mme ge di theoga kudu fao, ka kakaretšo re ka letela mebaraka ya rena go latela mohlala woo; go ba bjalo le gona ge dithekišo di namelela. Batšweletši ba ka holega ge ba ka kwana le dikgwebo tša agri gore ba romelwe melaelša ya sms yeo e ba tsebišago dithekišo tša mafelelo tša Lekgotla la Papatšo la Chicago mosong wo mongwe le wo mongwe morago ga ge papatšo e kgaoditšwe felo fao, le ge e ka ba diphetho tša papatšo mmarakeng wa mo gae. O ka kwana le ba dikgwebo tšeo gore ba go romele dithekišo ka go ya ga letšatši le mola mmaraka o tswalelwa. Se se tla go matlafatša go tšea diphetho tše di lebanego ge o rekiša mabele a gago. 🌱

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Jenny Mathews, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go jenjmat@gmail.com.

Ke nako ya tekanyo morago ga sehla

Ka mehla kgwedi ya Matšhe ke nako ye botse ya go hlopholla dilo le go lekanya ka moo di sepetšego ka gona sehle sa mešomo ye mmalwa. Rena balemi re a tseba gore ka mehla go na le dintlha tše di amago mešomo ya rena tšeo di ka kaonafatšwago. Fela go kgona go kaonafatša re swanetše go tseba seo se nyakago kaonafatšo.

Ke šišinya gore mokgwa wo mobotse ke go hlopha matšatši a se makae kgweding ye go lekanya ditiro tša gago ka sebele le go ngwala lenane la dilo tšeo di swanetšego go kaonafatšwa malebana le mešomo ye mmalwa ya sehla se se tlagi.

Balemi ba na le bokgoni bjo bobotse bja “go laola tsheny” (*damage control*) le go loga maano semeetseng ge sedirišwa se senyega goba ge go hlolega mathata a semotšhene. Ke bokgoni bjo bo kgontšhago ka nako ya tšhoganetšo, eupša potšišo ke ye: na ke mathata a makae a mohuta wo ao a ka bego a phemilwe ge peakanyo, tlhokomelo le taolo ye e kgontšhago e ka be e le gona pele ga mathomo a sehla? Maloba ke ile ka theeletša polelo ya mofetleki wa dipolitiki seyallemoyeng fao a ilego a bolela gore mehleleng yeno ya meferefere le go hlokega ga boematia dipolitiking le temong, se sekaone seo molemi a ka se dirago ke go nepiša seo a se dirago le go dula a se dira gabotse ka moo a ka kgonago. Leka go dira gore mešomo ya gago ya bolemi e be ye e kgontšhago le gona ye e atlegilego ka moo go kgonegago.

Bjale dintlha tše di amago mešomo ya rena tšeo re swanetšego go di lekola tekanyong ya rena ya morago ga mafelelo a sehla ke dife?

- Go lemoga gabotse ka moo kgwebo ya gago e sepetšego sehleleng se se fetilego, tšea leeto polaseng ya gago ka go thoma ofising, wa ya polokelong le jarateng, mme wa fetša ka go etela mašemo le dibjalo tša gago.
- Leetong la gago o swanetše go ngwala dintlha tša go swana le tše: dithulusi ka polokelong di nyaka go beakanywa; ditšhelo tša kgale tša dikhemikhale le dikgetsi tša monontšha di swanetše go hlwekišwa goba go lahlwa; bjaloobjalo.
- Ela ditlhamo tša go bjala hloko. Ka nako ye di swanetše go ba di hlwekišitšwe, di lokišitšwe le gona di bolokilwe di šireleditšwe gabotse.
- Ngwala dinyakwapšalo (*inputs*) tšohle tše di šetšego, bjalo ka peu, dikhemikhale le monontšha; di boloke gabotse fao di lotegilego gore o tle o di diriše ka moso. Se lebele mašaledi a ge o ortela dinyakwapšalo tša sehla se se tlagi.

“

Se sekaone seo molemi a ka se dirago ke go nepiša seo a se dirago le go dula a se dira gabotse ka moo a ka kgonago. Leka go dira gore mešomo ya gago ya bolemi e be ye e kgontšhago le gona ye e atlegilego ka moo go kgonegago.

- Hlaola mangwalo ao a swanetšego go bolokwa goba a swanetšego go gafelwa baswarapukutlotlo ka ofising; beakanya ofisi ya gago gore e be lefelo le le thakgilego fao go ka šongwago ka boiketlo. Ga o kgone go gopola ka tshwanelo lefelong leo le šarakanego.
- Mašemong ke fao o swanetšego go tšea nako. Ela dilo tša go swana le kemo (palo) ya dibjalo tša sehla sa go feta hloko. Na plantere e be e beakantšwe (*calibrated*) ka nepagalo? Go na le fao e fošitšego? Direi e be e le methalothwi?, bjaloobjalo.
- Nagana taolo ya ngwang. Na segašetši se be se beakantšwe gabotse mme melongwana (*nozzles*) yohle e ile ya gašetša ka tshwanelo? Ge go bonala mengwang mo le mola o tsebe gore mootledi wa gago o ile a hlokomologa molongwana wo o bego o thibane goba se sengwe sa mohuta woo. Go bonolo go phošolla dilwana tše nnyane tša mohuta wo sehleleng se se tlagi.
- Lebelela dibjalo le mmala wa matlakala/mengwang. Na monontšha o be o phatlalatše gabotse le gona o be o lekane? Ge o bona mafelo fao dibjalo di sego tša gola ka botlalo (*stunted*) le gona di bontšhago mmala wa serolane, o tsebe gore monontšha o be o hlaela goba sephatlalatši se be se sa phatlalatše monontšha ka go lekana.
- Mafelelong seo o swanetšego go se phetha ke ge eba mekgwa ya gago ya tšweletšo e ile ya hola dibjalo tša gago goba aowa.

Ge o ngwadile tšohle tšeo di ka kaonafatšwago ke gona o ka thomago go beakanya tša sehla se se tlagi. Ka go tseba gabotse dintlha tša kgwebo ya gago tšeo di nyaka šedi go feta tše dingwe, o ka beakanya nako ya gago go ya ka tšona. Ge re ka leka go kaonafatša dilo ka go se kgaotše re tla kgona go phetha dilo tše re di dirago bokaone go iša pele.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Gavin Mathews, Setsebi sa Taolo ya Tikologo (Bachelor in Environmental Management). Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go gavmat@gmail.com.

Boela go tša motheo

Ge motho a sepela ka kolo tikologong ya Orania hleng ga Noka ye Ntsho (Orange River) go la Kapa-Leboa o etšwa Mangaung (Bloemfontein), o batamela lefelo le go tšwa Borwa. Ge o feta motse wo dibekeng tša mafefelo a Nofemere o lebile thokong ya leboa le leboa-bohlabela wa tshela leporogo, o gahlanetšwa ke boati bja ditikologigare (*central pivots*) mašemong a korong ye botsebotse ye tala le ya mmala wa gauta yeo e šikinywago ke phefšana ya selemo.

Korong ye e be e gakgamatša lenyaga le ge balemi ba bangwe go ya bohlabela tikologong ya Hopetown ba ile ba lahlegelwa o šoro ka baka la pula ya sefako.

Go molaleng gore balemi ba tikologong ya Orania ba balwa le balemi ba ba nošetšwago bao ba phalago bontši lefaseng ka bophara. Puno ye e bego e letetšwe ke ye e bego e ka ba ditone tše 7,5 goba go feta godimo ga hektare. Nneteng puno ile ya ba kgauswi le ditone tše 7/hektare mme ge nkabe pula e se ya na ka sefako puno e be e ka ba kgauswi le ditone tše 8,2/hektare. Dihleng tše di fetilego go ile gwa bunwa ditone tše 10/hektare fao korong e bjetšwego ka pela morago ga lehea ka June. Dipolaseng tše dingwe dipuno di ile tša hlaela tšeo di bego di letetšwe, mohlamongwe ka baka la go tonya mašegong a mangwe, seo se hlotšego tahlego ya phišo ye bohlokwa (*critical heat units*) ye e nyakegago go bopa le go godiša diako. Gonabjale bontši bja mašemo a a nošetšwago ka ditikologi a tla ba a bjetšwe lehea dibekeng tša mathomo a Desemere mola puno ya korong e phethilwe.

Akanya dintlha tšohle mabapi le tšweletšo mme o di nyakišise o be o di hlopholle ka botlalo gore di go kgontšhe go kaonafatša dipuno tša gago ka moo go kgonegago.

Ge e ka ba o kgahlwa ke go ithuta tšweletšo ya korong ye e nošetšwago ka tikologigare, re šišinya gore o ikgokaganye le balemi ba se kae ba tikologo yeo. Eya o iponele ka moo korong ye e nošetšwago ka tikologigare e tšweletšwago, o be o itemoše dintlha tšohle tšeo balemi bao ba di elago hloko go tšweletša ditone tše 10/hektare.

Seemo sa dithekišo tša ka moso

Palomoka ya ditone tša korong ye e bapatšwago mono Afrika-Borwa e tiišitšwe go dimilione tše e ka bago tše 1,760. Dithekišo tša ka moso (*futures prices*) tša korong tša Julae 2015 ke R4 065 mola tša Setemere 2015 e le R3 819. Elelwa go akaretša phapano ya thwalo (*transport differential*) ya Kapa-Bodikela goba tikologo ye nngwe ge o akanya thekišo ya tone ye o ka e amogelago polaseng. Ge puno e le ditone tše 8/hektare mme phapano ya thwalo e le R200/tone, palomoka ya ditseno (*gross income*) tša molemi e ka ba R28 960. Ge puno e le ditone tše 10/hektare, ditseno tše di ka golela go R36 200.

Ge e ka ba o kgahlwa ke go ithuta tšweletšo ya korong ye e nošetšwago ka tikologigare, re šišinya gore o ikgokaganye le balemi ba se kae ba tikologo yeo. Eya o iponele ka moo korong ye e nošetšwago ka tikologigare e tšweletšwago, o be o itemoše dintlha tšohle tšeo balemi bao ba di elago hloko go tšweletša ditone tše 10/hektare.

Akanya ditshenyegelo, dipuno tše di kgonegago, ditseno le dipoelomoka (*gross margins*) tša gago ka nepagalo. Ka kakaretšo batšweletši ba korong ye e nošetšwago ba tšwela pele go e bjala, seo se bontšhago gore e sa ba tšwela mohola le ge tefo ya mohlakase e tla kgatha tema ye bohlokwa tshapelong ye.

Dintlha tše di amago korong ye e nošetšwago ye e tlilego go bjilwa ka June 2015

Ge o ile wa nyamišwa ke puno ya gago ya korong ye e nošetšwago, gonabjale ke nako ye botse ya go lekola dintlha tše dingwe tše bohlokwa malebana le tšweletšo. Re tšea gore o etše maemo a tikologigare ya gago hloko ka botlalo mabapi le bokgoni bja yona bja go gašetša meetse a a lekanego tšhemong ya korong ye e tlogo bjilwa. Ge nepo ya gago e le go tšweletša puno ya ditone tše di lego kgauswi ka moo go kgonegago le tše 10/hektare, gona o swanetše go akanya meetse ao a nyakegago

Kgonthiša gore melongwana (nozzles) yohle e gašetša ka tshwanelo.

KORONG YE E NOŠETŠWAGO

ka šedi. Mathata afe le afe mabapi le kgašetšo ya meetse ka nako ya khukhušo (*flowering time*) a ka hlola kotsi. Lekola dikarolwana tšohle tše di šomago, dipering tša maotwana, maemo a dihaere, tekanyo ya meetse a a gašetšwago ke melongwana, bogolo bja marothlotšana, le dilaodi tšohle tša mohlakase le tša elektroniki.

Popegommu mašemong ao a nošetšwago ka tikologigare

Re go eletša go lekola popegommu (*soil profile*) mašemong a gago go bona ge eba ga go na dizoune tša mobutšhaleli (*silt zones*) ka tlase ga bokagodimo bja mmu, goba fao mmu o kgohlaganego, seo se ka šitišago medu ya korong go diriša mmu wo e o fihlelago ka botlalo.

Monono

Tšea dišupommu tše mmalwanyana mafelong ao a nošetšwago ka ditikologi mme o nyake tlhophollo ye e tletšego ya tšona. Ka tsela ye o ka lemoga tlhalelo efe kapa efe ya phepo yeo e ka bego e hlogile ka baka la tšweletšo ya ditone tše 10 tša korong le ditone tše 14 tša lehea hektareng ngwaga le ngwaga. Maemo a gonabjale a monono wa mmu a swanetše go lekanywa ka kelohlolo.

Monontšha

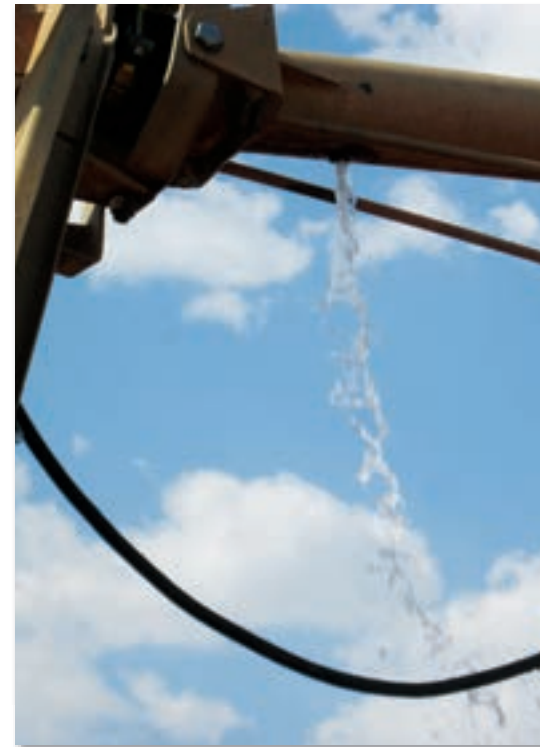
Go buna ditone tše 8/hektare go nyakega dikilogramo tše 240 tša naetrotsene, tše 40 tša fosfate, tše 50 tša potasio le tše 14 tša sebakole sehleleng sohle mola dibjalo di gola.

Tone e tee ya peu ya korong ye e tšweletšwago e tloša dikilogramo tše 22 tša naetrotsene, tše 3,8 tša difosfate, tše 4,3 tša potasio le tše 2,5 tša sebakole mmung. Akanya palomoka ya dielemente tše mabapi le peakanyo ya puno ya gago. Go tšweletša ditone tše 8/hektare go nyakega naetrotsene ya dikilogramo tše di sego ka fase ga tše 210, yeo e arolwago ya gašetšwa/tšhelwa gane.

Kakaretšo

Akanya dintlha tšohle mabapi le tšweletšo (mo godimo go boletšwe di se kae fela) mme o di nyakišiše o be o di hlopholle ka botlalo gore di go kgontšhe go kaonafatša dipuno tša gago ka moo go kgonegago.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke molemi yo a rotšego modiro.

Tlhokomelo ya ka nako e tla kgonthiša gore meetse a dirišwa ka moo go kgontšhago mme se se tla kaonafatša puno.

TŠHELETE YA GO TIIŠA NYAKIŠIŠO LE PHETOLO

Kopanong ye e ilego ya swarwa ka la 21 Oktoboro 2014, lekgotla la babolokedi (baswaredi) la Trasete ya Dithoro tša Marega le tšere diphepo malebana le thušo ya tšhelete ya go tiiša merero ya go fapafapana ya nyakišišo ye e amago mabele a marega, le go phethagatša dinapo tše dingwe, go swana le mananeo a phetolo le tiišo ya bokgoni (*capacity building*) intastering ya temo.

Dikgopelo malebana le thušo ka ditšhelete tša lekgetho (*levy funds*) di lekanywa ke dikomititsheni tša korong le bali. Tlhamo ya dikomiti e fa ba dikarolo tšohle tša intasteri sebaka sa go bona ka moo tšhelete ye e dirišwago. Tlhamo ya dikomiti e ka bonwa wepsaeteng ya Trasete ya Dithoro tša Marega (www.wintercerealtrust.co.za).

Lekgotla la babolokedi le laola ditšhelete tše go ya ka theo ya gore tšhelete ye e lebanthitšwego nyakišišo, ye e lego gona mafelelong a ngwaga wa matlotlo, e swanetše go dirišetšwa merero ye e lebanego go fediša dinyakwa tša intasteri. Nepo ga se go kokotletša tšhelete mola nyakišišo ye bohlokoa e šaetšwa.

Tšhelete ye Trasete e thušago ka yona e kgobokanywa ka lekgetho la semolao le le kopanywago le tswalo ya lona. Palongmoka ye go tlošwa ditshenyegelo tša taolo le karolo (13,6%) ye Trasete e tšamegilego go e abela Tirelo ya Tsebišo ka ga Mabele a Afrika-Borwa (SAGIS) malebana le tekanyetšo ya yona ya ngwaga.

Nyakišišo

Merero ye e ka bago ye 58 e tla thekgwa ka tšhelete ye e abelwago ke Trasete ya Dithoro tša Marega go nyakišiša korong, bali le outse ngwangeng wo o tlogo. Mo tlase go latela mehlala e se mekae ya mehuta ya merero yeo e akanywago:

Korong

- Mananeo a medišo ya korong;
- Mananeo a setšhaba a tekanyo ya dikhalthiba tša korong;
- Lenaneo la tšhutišo ya theknolotši;
- Tekanyo ya tlhogo ya korong pele ga puno (*pre-harvest budding*);
- Khuetsšo ya lebakatelele ya mekgwa ya go lema mabung ao go tšweletšwago korong Freistata-Bohlabela;

- Theo ya mekgwa ya temopabalelo tšweletšong ya dibjalo tša selemo mafelong ao pula e nago selemo;
- Taolo ya “*Karnal Bunt*”;
- Tekanyo ya materiale ya korong ye e medišwago go lwantšha ntadimela ya korong ya Rašia (*Russian wheat aphid*);
- Tselatemošo ya potlako go laola tšhutišo ya virase ya “*Barley yellow dwarf*” mašemong a korong ye e nošetšwago;
- Diraki tša go šitiša dintadimela go šuthiša virase ya “*Barley yellow dwarf*” dibjalong tša korong;
- Go godiša bokgoni bja dibolayangwang ka moo go kgonegago;
- Tšweletšo ya mekgwa wa go leka molekule go phetha teko ya potlako ya sebolayangwang tšhepelong ya sehla;
- Bokgoni bja dikhalthiba tša korong ya Afrika-Borwa bja go lwantšha dibolayangwang;
- Go phetha phapano ya bokaakang (*quantification*) gare ga puno ye e phethagatšwago le bokgoni bja leabela (*genetic potential*) malebana le korong ye e nošetšwago mono Afrika-Borwa;
- Tlhaloblo ya dintlha tša tšweletšo (*production dynamics*) ka go diriša mekgwa ye seswai (8) ya

Tšhelete ya go tiiša nyakišišo le phetolo

Mohlala wa tema ya maitekelo a khalthiba.

phetošopšalo ye e akaretšago korong, kanola, dilupine (*lupins*) le mehuta ya phulo lefelong na Swartland;

- Tekanyo ya ekonomi le payolotši ya mekgwa ya tšweletšo ka go diriša korong le mabele/phulo lenaneong le lekopana le le letelele la phetošopšalo Kapa-Borwa; le
- Taolo ya mengwang ye e hlalago mathata mabele a marega le phulong ya mohuta wa "medic" ka mefelo ye e ngwadišiwego gonabjale le ye e sego ya ngwadišwa.

Bali

- Lenaneo la medišo ya bali;
- Maano a a kwagalago a taolo ya bolwetši baling ya mmela (*malt barley*);
- Tirišo ka bottlalo ka moo go kgonegago ya mekgwa ya go tšweletša dikhalthiba tša bali ya mmela mono Afrika-Borwa fao kgatelelo e bewago tšweletšong ya dikhalthiba tše mpsha; le
- Tlhaloblo ya mathomo ya mabaka ao a hlalago phokotšo ya potlako ya enetši ya go hloga ya bali mola e bolokilwe morago ga puno.

Outse

- Lenaneothabollo la outse.

Tirišo ye nngwe ya tšhelete

Lekgotla la babolokedi le abetše tšhelete gape go beakanya pegu ka boleng bja korong ya mo gae. Pegu ye e tlo ngwalwa ke Laporotori ya Mabele

ya Afrika-Borwa yeo e tlogo sepediša le tekolo ya boleng bja korong ye e rekilwego ka ntle. Thušo malebana le ditekolo tše e theilwe godimo ga di-tshenyegelo tša nnete tše di bago gona.

Tšhelete ye nngwe e abetšwe tekanyetšo ka dikwi (*sensory assessment*) ye e akanywago ya go phetha khuetšo ya maemo a matlafatšo (*fortification levels*) ya ditšweletšwa tša korong ao sa tšogo šišinywa.

Tšhelete ye e kgaoletšwego e abelwa mekgatlo ye e amegilego intastering ya mabele a marega malebana le tiišo ya bokgoni.

Dipasari di abelwa baithuti malebana le dithuto tše di amanago le intasteri ya mabele a marega. Dipeelano tša dipasari tše di akaretša tshwanelo ya gore moithuti yo a thušwago o swanetše go thwalwa ke mokgatlo wa intasteri ya mabele a marega woo a swanetšego go o šomela lebaka la go lekana le mengwaga yeo a bego a ithuta ka pasari yeo. Ge moithuti a sa obamele peelano ye mola a phethile dithuto tša gagwe, o tlamegile go bušetša palomoka ya mohola wa pasari yeo.

Phetolo

Tona ya Temo, Kagodikgwa le Boruahlapu e tsebišitše gore makgetho a ke a semolao (*statutory levies*) le gore karolo ya 20% ya ditseno tše di hlalago ka makgetho a e swanetše go dirišwa go hlabolla balemi ba baso ba bafsa. Lekgotla la babolokedi le ineeetše ka bottlalo go hlomphe setlamo se mme ngwaga le ngwaga le hlaola sephe-

sente sa 20% sa ditseno tše di tlišwago ke makgetho a (ngwageng wo o itšego wa matlotlo) go phethagatša dinepo tša phetolo.

Mengwageng e se mekae ye e fetilego mananeo a phetolo ao a laolwago ke ARC: Small Grain Institute, Grain SA, SAB Barley Farm le GWK Ltd a ile a thekgwa ka tšhelete.

Tšhelete ye e abelwago mananeo a dikgwebo tša temo (*agri*) malebana le tlhabollo ya balemi, e sepela ka Mokgatlo wa Tlhabollo ya Balemi ba Mabele (*Grain Farmer Development Association (GFADA)*). Balemi ba bafsa bao ba nyakago go tšena mananeo a a boletšwego, ba kgethwa go ya ka dilekanyo tše bogale. Nepo ya mananeo a a tšenelelago a, ke go thuša balemi bao ba bontšhago kgonego ya go fetoga balemikgwebo. Balemi ba ba amegilego mananeong a ba amogela thušo malebana le tokišo ya mmu (*soil correction*) le dipremiamo tša inšorensense. Dikgwebo tša temo tše di hlalago mananeo a di amogela ditefo tša boeletši. Bafi ba bangwe le bona ba amegile mananeong a.

Bao ba kganyogago go humana tsebišo mabapi le merero ye e thekgwago ka tšhelete ke Trasete ya Dithoro tša Marega, ba ka lebelela wepsaete ya yona, e lego www.wintercerealtrust.co.za.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke **Ishmael Tshame, Molaodi: Trasete ya Dithoro tša Marega. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go ishmael.tshame@wctrust.co.za.**

Batšweletšakorong ba *borwa ba a rerišana*

“**K**e holofela gore balemi ba Kapa-Borwa ba tla ba le maikutlo a a fapanago mabapi le 2014.” Dikarolong tše dingwe tša selete pula e nele ka go fapana mathomong a sehla, eupša le ge go le bjalo e be e se mathomo a a nyakegago a sehla sa pula. Pula e ile ya latelwa ke botšididi bjo bogale le maemo a monola wo o fetišago thokong ya borwa, ao a sego a bonwa karolong ya bohlabela.

Le ge go le bjalo, pula ye e nelego e tlišitše dibjalo gabotse mme kgonego ya puno ye botse e ile ya bonala o ka re e theilwe gabotse mathomong a sehla. Le ge go be go le bjalo, dikarolong tše dingwe tša bohlabela pula e ile ya se ne. Ka mahlatse pula ye e nelego selemo, kudu kgwedding ya Janaware, e ile ya phološa dibjalo. Mme le ge go le bjalo, pula ye ntši ye e kilego ya na, e amogetšwe fela ka Janaware le June 2014, mola kelo ya dikgwedding tše dingwe e bontšhitše pula ya fase ga palogare.

Malebana le korong dipuno le boleng bja tšona bo be bo fapana go ya ka mafelo le dilete tša go fapafapana. Diphapano tše di hlotšwe ke boso bja go fiša le monola wo o bego o le gona kगतong ya tlhologo ya peu (*ear filling stage*). Ge ditshenyegelolo di hlopholwa go ya ka moo di amanago le puno ya palogare lebakengtelele le dithekišo tša Safex, nnete ke gore bohle ba lemoga gore intasteri ya korong e a belaeša (*balanced on a knife point*).

Dihektare tše di bjalo korong tše di fokotšegago nagengare fao balemi ba kgonago go kgetha dibjalo tše dingwe tša selemo, ke bohlatse bja pelaelo ye. Taba ye e hlotše kopano ya bagathatema ba intasteri ya korong ka la 11 Nofemere 2014, ye e biditšwego ke Komitithekniki ya Mabele a Marega ya Trasete ya Dithoro tša Marega (*Winter Grain Technical Committee of the Winter Cereal Trust*). Kopano ye e ile ya tsenwa ke batho ba go feta ba 80 ba intasteri ya korong.

Modulasetulo e be e le Rod Blondin wa Safex mme go be go na le baemedi ba bašidi, bapaki, intasteri ya bobolokelo, barekišetši, khansele ya bareki, Safex, mmušo le batšweletši. Moya wa kopano e be e le wo o thabišago mme bohle ba ile ba kwana gore intasteri ye e tla swanela go fetoga ge e nyaka go tšwela pele.

Kopano ye e ile ya latelwa ke kopano ya sehlopha sa thekniki ka la 25 Nofemere 2014, fao diphetolo tše di šišintšwego di ilego tša ahlaahlwa go ya pele. Ditherišano le mošomo wo mogolo o thomile ka 15 Janaware 2015 mola ditšhišinyo tša mongwe le mongwe di tsebišitšwe pele ga nako, le gona dihlopha tše tharo tše di itlhaotšego (*breakaway groups*) di ahlaahlile le go rerišana diphetolo tše dingwe gape. Dihlopha tše tharo tše di ahlaahlile tšhišinyo ye nngwe le ye nngwe mme tša rerišana dintlha tše bohlokwa (*core and focus area*) tše di ilego tša nepišwa lebaka lohle. Sehlo-

pha sa mathomo se ile sa ahlaahla le go rerišana tokollo ya dikhalthiba tše mpsha, dilekanyo tša tokollo le lebaka le le nyakegago pele ga tokollo (gonabjale go nyakega mengwaga ye meraro ya bohlatse bja maitekelo); sehlopha sa bobedi se nepišitše poloko ya mabele; mme sehlopha sa boraro sona se ahlaahlile seo se bitšwago “*grading sliding scale*”, Safex (*base grade of trading and sliding scale*) le papatšokheše.

Re kganyoga go bona tše di tšwelelago mme re holofela gore sephetho e tla ba diphetolo tša mohola, tše dingwe tše di tlišago thušo le di kaonafatšo tša semeetseng. Manyami ke gore diphetolo tše dingwe tše di šišintšwego (dikhalthiba tše mpsha tše di tšweletšago dipuno tše kaone tša boleng bjo bo fokotšegilego) di tšea nako go bontšha mohola.

Ntle le pelaelo intasteri ya mabele e lebanwe ke ditlhohlo ka moso. Le ge go le bjalo, o ka tshepa gore moemedi wa gago le badirišane ba Grain SA ba tla dira tšohle tše ba ka di kgonago go leka go phetha diphetolo le go di laola go hola batšweletši.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Richard Krige, Leloko la Komitiphehišo ya Grain SA le Modulasetulo wa Selete sa 27. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go boontjieskraal@com2000.co.za.

Tšhemo ya korong kgauswi le Caledon.

Grain SA e boledišana le...

Solomon Masango

Solomon Masango ke molemi tiko-logong ya Carolina le gona ke leloko la Sehlophathuto sa Carolina seo se sa tšogo thewa. O lema nagengkopanelo fao a hirago nagatemego go maloko a sehlophathuto. Yena o fa balemi ba bangwe ba sehlophathuto furu ya go leša dikgomo tša bona le phulo ya marega ka sebopego sa mašaledi a puno. Ka boineelo, phišego, le go šoma ka maatla o itiišitše bjalo ka molemi yo a hlabologago mme o fentše mathata a a lebanego molemi yo a hirago naga.

“Tsebo ya temo le phišego ya go ithuta ke dikokwane tša kgwebo ya ka.”

Na o lema kae mme ke dihektare tše kae?

Ke lema dihektare tše 420 tša nagatemego tiko-logong ya Carolina, fao ke bjalo go lehea dihektareng tše 130, dinawasoya dihektareng tše 280 le dinawaswikiri (sugar beans) dihektareng tše 10. Go feta fao ke hira mafulo fao ke fudišago dikgomona-tša ka tše 129.

Seo se go kgothatšago le gona se go hlohleletšago ke sefe?

Ke holofela gore bolemi ke bophelo le boyo bja ka le gore ga go na boiphedišo bjo bongwe bjoo bo ka nkgotsofatšago. Ke ithuta se sefsa letšatši le letšatši, le gona ke rata go itekela dilo tše mpsha, go swana le go bjala dinawasoya direing tše di pitlaganego, seo ke nyakago go se leka le ka lehea ka morago.

Hlaloša maatla a gago

Tsebo ya temo le phišego ya go ithuta ke dikokwane tša kgwebo ya ka. Mekgwa le maitshwara a mabotse a kgwebo (*ethical business practices*) a nthušitše go bopa bohlatse bjo bo botegago bja khodi, seo se nkgontšhitšego go hwetša thušo ya tšhelete go Afgri go reka dinyakwapšalo. Polasa ye ke e lemago e akaretša mabu a a nonnego le gona tikologong ye e lego go yona pula e na gabotse. Naga ye e sa lengwego ke balemi ba bangwe e hwetšagala go feta pele mme se se nkgontšha go katološa mašemo a ka.

Mafokodi a gago ke afe?

Bongnaga bo hlola pelaelo mabapi le boematia ka moso. Go se be mong wa naga ye o e lemago go hlola pelaelo ka go hlagiša potšišo ya gore na labakengtelele mmu o nontšhetšwa mang?

Puno ya gago e be e le efe mathomong?

Ngwageng wa mathomo palogare ya lehea leo ke le bunnego e be e le ditone tše 3,5/hektare, mme gonabjale ke tšweletša ditone tše 6/hektare sehlang sa palogare go ya go se sebotse. Puno ya dinawasoya e feta ditone tše 2/hektare.

Se segolo seo se ilego sa tiiša tšwelopele le katlego ya gago o ka re ke sefe?

Go na le badirišani ba mmalwa boleming bja ka, go swana le dithuto tša Afgri le sehlophathuto sa Grain SA seo se sa tšogo thewa. Se se nkgontšhitše go lema ka mokgwa wa saense ka go diriša mananeo a nontšho go ya ka tlhophollo ya mmu, le lenaneo la tirišo ya kalaka. Ke beakantše mananeo a taolongwang go ya ka keletšo ya Lowveld Agro

Phišego ya Solomon Masango ke go ba molemikgwebo mengwageng ye mehiano ye e tlogo.

Chem le Grain SA. Phetošopšalo e kgatha tema ye bohlokwa mme maloba ke thomile go diriša mokgwa wa go se leme selo (*no-till*) morago ga go ke rekile plantere ye e swanelago mokgwa wo ye e bjalo go direi tše 8, le segašetši se sefsa sa dibjalo.

Seo o nyakago go se kgona lebakeng la mengwaga ye mehiano ye e tlogo ke sefe?

Lebakeng la mengwaga ye mehiano ye e tlogo ke ipona ke le molemikgwebo. Ke šetše ke le kgauswi le go ba yena. Ke phedišana gabotse le baagišani mme bona ba dumela go nthuša.

Balemi ba bafsa bao ba fišegago o ka ba eletša ka go reng?

Ge o tšweletša dibjalo se bohlokwa go feta tšohle ke mmu. Sa mathomo, hlokomela tšhireletšo ya mmu wa gago le monono wa wona, ke moka tše dingwe di tla latela. Hlompha mekgwa le maitshwara a mabotse a kgwebo ka mehla ka go tšea tselathwi ya potego le go šikologa ditselakopana tša bošaedi.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Naas Gouws, Molomaganyi wa Tlhabollo wa Lenaneo tlhabollo la Balemi la Grain SA. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go naas@grainsa.co.za.

Itšwetše pele

– *le ge mabaka e le a mabe*

Ntle le pelaelo boiphedišo bja mong/mo-laodi wa kgwebotemo ke bjo bo hlohlago go feta bja batho ba bantši. Balemi ba katana le ditshenyegelo tše di dulago di golela godimo malebana le dinyakwapšalo, dithekišo tša diphahlo tše di fetofetogago (ngwageng wo mongwe dithekišo di godimo mola go wo mongwe di le fase), pelaelo mabapi le boso, tiragalo ya dikotsi tša tlhago, le dikgato malebana le toto tše di hlaelago.

Go feta fao balemi ba Afrika-Borwa, e lego balemikgwebo le baleminyane, ba laolwa ke mmušo wo o sa hlokomelego temo ka tshwanelo. Se se bonwa ka tlhokego ya thušo ya tšhelete, tlhokego ya diabo (*subsidies*), dikenti tšeo ka nako di sa hwetšagalego ge di nyakega ka potlako, infrastraktšha ye e fokolago go swana le ditsela le diporo, tšweletšo ya motlakase, le infrastraktšha le boleng bja meetse. Gape mono Afrika-Borwa go na le melao ye e ka bago ye 88 yeo e amago balemi. Le fao mmušo o lekago go diriša leano la thušo, mafelelong ga go bonale se segolo seo se diragetšego. Mohlala ke lenaneo la semmušo la Fetsa Tlala la go thuša baleminyane, leo le thomiwego ke Mopresidente Zuma ka Oktoboro 2013, eupša gonabjale le emego ka baka la tlhalelo ya tšhelete le tlhokego ya botsebi. Sa mafelelo, ditirelo tša semmušo tša balemiši o ka no re ga di gona. Godimo ga fao balemi ba lemogile gore ka nako ya dikotsi tša tlhago thušo ya semmušo ge e sa hlokege ka botlalo e fihla moragorago ga nako le gona ga e ke e lekana.

“ *Gape mono Afrika-Borwa go na le melao ye e ka bago ye 88 yeo e amago balemi.* ”

Re holofela gore dilo tše di ka se fetoge lenyaga pušong ya baetapele ba gonabjale. Balemi ba Afrika-Borwa ba tla dula ba katana le maemo a bonaba le gona a belaetšago a dipolitiki. Mmušo o šetše o akanya molao wo mofsa malebana le mpshafatšo ya naga (*land reform*) le gona o nyakišiša tlhomo ya moputsominimamo (*minimum wages*) wa bašomi.

Le ge go le bjalo, maemo a mabe (*negative environment*) a a tla go gapeletša go fetola bobbe bjo gore e be MOHOLA WO MOBOTSE (*positive advantage*); amogela nnete ye ge o nyaka go atlega bjalo ka molemi. O tla swanela go ema ka go tia mathateng a le go iphetošša molaodi wa paale. O ka dula moriting wa nwa kofi o ngongorega, goba o ka

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum

Bloemfontein

► 08600 47246 ◀

► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMOGOLO

Jane McPherson

► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI

PHATLALATSO

Liana Stroebel

► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

TLHAMO, THULAGANYO LE KGATIŠO

Infoworks

► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,

Seafrikanse, Setswana, Sesotho,

Seisimane, Sesulu le Sethosa.

Lenaneothabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Danie van den Berg

Freistata (Bloemfontein)

► 071 675 5497 ◀ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Freistata (Ladybrand)

► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za

► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mithombothi

Mpumalanga (Nelspruit)

► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za

► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)

► 072 736 7219 ◀ naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz

KwaZulu-Natal (Vryheid)

► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za

► Ofisi: 034 980 1455 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Kapa-Bohlabela (Kokstad)

► 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za

► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Lawrence Luthango

Kapa-Bohlabela (Mthatha)

► 076 674 0915 ◀ lawrence@grainsa.co.za

► Ofisi: 047 531 0619 ◀ Cwayita Mpotyi

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)

► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

► Ofisi: 012 816 8057 ◀ Melercia Kotze

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)

► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za

► Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Vusi Ngesi

Kapa-Bohlabela (Maclear)

► 079 034 4843 ◀ vusi@grainsa.co.za

► Ofisi: 012 816 8070 ◀ Sally Constable

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Itšwetše pele – le ge mabaka e le a mabe

emelela wa dira se sengwe. O KAKGETHA. Ga go na motho yo mongwe yo a tlo go direlago seo. Ke wena o nnoši o ka laolago mabaka a ka mokgwa woo o tla go kgontšhago go dula o sa le gona ge pula e goroga.

Ge o bolela le balemi ba bangwe ba bagolo ba naga ye, o lemoga gore ga ba na nako ya go dula ba ngongorega ka mabaka ao ba sa kgonego go a fetola. Bakeng sa go dira bjalo, ba gopola bokamoso mme ba nepiša tšeo ba ka di fetolago. Ba loga maano, ba tsena fase mme ba phela ba šoma ka kholofelo dipelong tša bona. Ellelwa seema sa Seafrikanse: “n Boer maak ‘n plan.” (“Molemi o loga maano”).

POTŠIŠO KE GORE: “KE ENG SEO NKA SE DIRAGO?” Karabo ke gore o swanetše go tliša bolaodi bja gago, bjoo bo akaretšago go beakanya, go rulaganya, go diriša le go laola.

Beakanya kgwebo ya gago ka tshwanelo o kopanye maano a gago a popego go bopa tekanyetšo ke moka o phethe mešomo ya gago go ya ka maano le tekanyetšo ya gago. Malebana le tirišo ya maano le tekanyetšo ya gago, “Phetha dilo tša motheo ka nepagalo”, mme o laole ditshenyegelo go ya ka tekanyetšo ya gago. O swanetše go iphetoša motšweletši wa nkgwete wa lehea le/goba korong le/goba dinawasoya, le/goba morui wa thwadi.

Go kgona go laola (bapiša ka moo tše di akantšwego di ilego tša phethwa) o hloka bohlatse (direkoto) – go bjetšwe dihektare tše kae, palo (kemo) ya dibjalo e be e le efe, go dirišitšwe monontšha wo mokae le peu ye kae, bjalobjalo. Ka fao o swanetše le go kaonafatša mokgwa wa gago wa go boloka bohlatse (record-keeping system).

Ditirong tše tšohle o swanetše go ba setsebakgwebo seo se hloago/bopago (creative entre-

“

Beakanya kgwebo ya gago ka tshwanelo o kopanye maano a gago a popego go bopa tekanyetšo ke moka o phethe mešomo ya gago go ya ka maano le tekanyetšo ya gago.

preneur) – Ke eng seo nka se phethago bokaone? Nka kgona bjang go godiša tšweletšo? Na ga ke na setšweletšwa seo nka se bapatšago ka mokgwa wo o itšego (marketed as a niche product)? Loga maano. Kgatišong ya maloba ya bahlakiši (auditors) ba ditšhabatšhaba ba Moore Stephens go hlalositšwe taba ye o swanetšego go e ela hloko – ba hlophile “dibe di šoro tše di šupago” tšeo di hlalago go šitwa ga kgwebo. “Dibe” tše di ama le bolempi; tše dingwe ke tše: go hlokega ga leano-kgwebo; ditshenyegelo tše di fetišago; bolaodi bjo bo fokolago; taolo ye e fokolago ya tshepelo ya kheše; le thokoego ya bolaodikakaretšo. Dintlha tše tšohle di ile tša ahlaahlwa ditaodišwaneng tša rena ka bolaodi dikgweding di se kae tše di fetilego.

Le ge go na le mabaka a mabe ao a amago molemi, bokamoso bja temo ke bjo bo phadimago. Lefaseng ka bophara batho ba a atafala – se se ra gore go tlo nyakega dijo go feta gonabjale. Na o nyaka go ba le kabelo bokamosong bjo bo phadimago bjo? Gona tlogela go ngongorega ka mmušo, dira se sengwe, ithuše go tšwela pele.

Taodišwana ye e ngwadilwe ke Marius Greyling, yo mongwe yo a ngwalelago Pula Imvula. Ge o nyaka tsebišo ya go feta ye, romela imeile go mariusg@mcgacc.co.za.